

УДК 327

МИТНИЙ СОЮЗ І ЄДИНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ ПРОСТІР ЯК РОСІЙСЬКІ ГЕОПОЛІТИЧНІ ПРОЕКТИ

ДОРОШКО М.С.
доктор історичних наук,
професор кафедри
країнознавства
Інституту міжнародних
відносин
Київського національного
університету імені Тараса
Шевченка

Статтю присвячено дослідженню геополітичних проєктів Росії, Митному союзу і Єдиному економічному простору. Розглядається питання України щодо участі у Митному союзі і СЕП.

Ключові слова: Україна, Росія, СНД, ГУАМ, митний союз, єдиний економічний союз, угода про асоціацію, зона вільної торгівлі.

З часу розпаду СРСР і, відповідно, створення 11-ма колишніми радянськими республіками Співдружності Незалежних Держав (СНД), минуло майже 20 років. Позаяк ініціатори створення СНД не мали чітко опрацьованої концепції цього об'єднання, самі учасники до Співдружності поставилися по-різному: Росія вбачала в ній перехідний етап на шляху до реінтеграції, для решти країн СНД стала засобом досягнення національної незалежності та зміцнення державності.

Певною мірою співпраця у форматі СНД забезпечила мирні умови для цивілізованого «розлучення» республік колишнього СРСР, проте не стала ефективним міждержавним об'єднанням, передусім через прагнення влади Російської Федерації встановити монопольне домінування на пострадянському просторі. Здавалось би невдалий експеримент з СНД, як з інструментом реінтеграції, зробить політику РФ на пострадянському просторі гнучкішою, проте так не вважають в Кремлі. Відтак, практично від самого початку створення СНД, переважно зусиллями російської дипломатії, ініційовано низку різноманітних інтеграційних проєктів.

Особливим подразником для генерування російських інтеграційних проєктів на терені СНД

стало формування у 1997-1999 рр. об'єднання ГУУАМ (Грузія, Україна, Узбекистан, Азербайджан, Молдова). Створення ГУУАМ Росія сприйняла як спробу п'яти колишніх радянських республік вийти з-під опіки Кремля. У відповідь на розвиток дезінтеграційних процесів кінця 1990-х рр. російській дипломатії вдалося певною мірою протиставити новостворене Євразійське економічне співтовариство (ЄврАзЕС), яке, за задумом організаторів, мало стати новим потужним інтеграційним центром в рамках СНД. ЄврАзЕС, створений у жовтні 2000 р. РФ, Білоруссю, Казахстаном, Киргизстаном і Таджикистаном для прискорення реалізації Договору про митний союз та єдиний економічний простір 1999 р. між п'ятьма країнами, від самого початку свого існування виступав у якості своєрідної матеріалізованої версії ідеологем євразійства, популярних в російському політичному дискурсі. Судячи зі складу учасників ЄврАзЕС (а до нього було залучено країни, що склали найбільш виражену «кліентуру Кремля»), він постав як альтернатива ГУУАМ (щоби зруйнувати його, Україні та Молдові надали навіть статус спостерігачів у ЄврАзЕС).

Про те, що ЄврАзЕС є передовсім російським геополітичним проектом, прямо заявляв тодішній голова російського уряду М. Касьянов. Під час візиту до Москви свого українського колеги, Касьянов не приховував, що вступ України до ЄврАзЕС економічно не вигідний для Росії, бо за такого сценарію знизиться доходна частина державного бюджету його країни. Але ця жертва, за логікою російської сторони, виправдана з огляду на «інтереси геополітичного партнерства» двох країн.

Не досягнувши, врешті, згоди України на вступ до ЄврАзЕС, наполегливі кремлівські реінтегратори на початку 2003 р. запропонували ще один нібито економічний, а насправді, геополітичний проект під назвою Єдиний економічний простір (ЄЕП) за участю Російської Федерації, Білорусі, Казахстану і України. Задля успішної його реалізації російський президент В. Путін навіть відмовився від головування в Раді глав держав СНД, передавши його Л. Кучмі – президенту держави, що є всього лиш асоційованим членом СНД. Розпочавши створення ЄЕП, Росія виходила із необхідності відтворення на євразійському просторі з участю України фактичної альтернативи Євросоюзу – моделі ЄЕП, яка поєднувала б у собі механізми не лише зони вільної торгівлі (як того бажає Україна), а й більш глибокої інтеграції – митний союз, гармонізацію законодавства і в кінцевому підсумку – перехід до спільної валюти.

Навряд чи слід когось переконувати у тому, що зазначений рівень інтеграційних процесів виходить за межі суто економічного співробітництва. Реалізація моделі ЄЕП передбачає обов'язкову політичну інтеграцію чотирьох країн, а відтак – і відповідну зміну стратегічної парадигми нашої держави. За нашими переконаннями, позиція

Росії, незалежно від того, як вона презентується політичним керівництвом РФ, зводиться насамперед до зазначеної цілі. Це, з погляду стратегічних прагнень Російської Федерації, нині визначальне. «Для того, щоб інтеграція в ЄЕП пішла далі декларацій, – писав 2003 р. впливовий російський часопис «Експерт», – самого економічного інтересу замало. Країни-учасниці, і насамперед Україна, мають для себе визначити нову політичну парадигму»¹.

Відповідна позиція була аргументована й лідером Ліберально-демократичної партії Росії В. Жириновським: «Нам, усім чотирьом країнам – Росії, Україні, Білорусії та Казахстану – вигідно, – зазначив він в одному зі своїх інтерв'ю, – посилити процес утворення економічного союзу з переходом у політичний, а далі – утворити союзню державу ..., що матиме спільну Конституцію»². Ці та подібні їм «ідеї» не є чимось новим, оскільки загальновідомо, що саме цивілізованого «розлучення» України та Росії й не бажає допустити впливова російська політична еліта, яка разом з переважною більшістю пересічних росіян свято переконана в тому, що у розпаді СРСР і нинішніх негараздах Росії винна Україна; що незалежна Україна є геополітичною аномалією і загрозою Росії; що Росія без України є геополітично незавершеною і не може відродитися як велика держава; що російський і український народи – це єдине ціле з однією вірою, однією мовою і їх воз'єднання є лише питанням часу; що мета воз'єднання росіян і українців – створення єдиного наднароду, з яким рахуватиметься і перед яким тремтітиме Європа і світ.

Коли Україна, всередині політичної еліти якої вкотре перемогло проросійське лоббі, ратифікувала у квітні 2004 р. рамкову угоду про ЄЕП, англійська «Financial Times» назвала цей факт «найбільшим успіхом Росії у напрямі поєднання колишніх республік Радянського Союзу у новому блоці під проводом Росії», позаяк «...попередні зусилля Росії на залучення «під себе» колишніх радянських республік, зокрема зі створенням так званого СНД, а також російсько-білоруський союз, мали небагато успіху...»³. Водночас, зарубіжні оглядачі висловлювали сумнів у тому, що Україна врешті поступиться часткою свого суверенітету в ЄЕП через утворення спільного керівного органу, де Росія (з огляду на дискримінаційний принцип його організації) відіграватиме визначальну роль⁴. І вони не помилилися, адже, попри усі намагання російської влади переконати Україну в доцільності створення митного союзу чотирьох держав, українська влада погоджувалась лише на створення зони вільної торгівлі.

Після Помаранчевої революції в Україні у 2004 р. здавалося, що російські геополітичні проекти, на кшталт ЄЕП, відійшли у небуття, проте повернення до влади в Україні після президентських виборів 2010 р. донецького кланово-олігархічно-

го угруповання, прихильного до налагодження більш тісної взаємодії з владою РФ, сприяло реанімації Кремлем вже дещо призабутих проєктів, головним з яких вбачається Митний союз Росії, Білорусі і Казахстану, до якого кремлівські реінтегратори прагнуть неодмінно залучити Україну навіть попри те, що на відміну від учасників Митного союзу Україна є членом СОТ й веде переговори про створення Зони вільної торгівлі з Європейським Союзом.

Задля втягнення України до Митного союзу російська влада використовує будь-які аргументи: від потенційної вигоди держави Україна, що обчислюється російськими можновладцями багатомільярдними сумами, до обіцянок продавати Україні нафту й газ за внутрішньоросійськими цінами. Й це, попри те, що за схваленими учасниками Митного союзу «правилами гри», при ухваленні рішень 57% голосів має Росія, відповідно Казахстан і Білорусь – по 21,5 %. 87,97 % усіх митних зборів надходить до російського бюджету, відповідно 7,33 і 4,7 % – до бюджетів Казахстану і Білорусі. Щодо ціни на природний газ, то у 2011 р. РАО «Газпром» збільшив її для Білорусі до 244 дол. за 1000 куб. м (Україна у першому півріччі поточного року купує газ за ціною 260-285 дол.), натомість до 2015 р. «Газпром» планує зрівняти внутрішні ціни із зовнішніми, бо догнати різницю він неспроможний (в кінці 2010 р. борг російського газового монополіста сягнув 35 млрд. дол.).

Зважаючи на наведені вище факти, слід зазначити, що Митний союз в російському баченні – основа для нової інтеграції колишнього СРСР, оскільки механізм його функціонування перекриває його учасникам можливість проведення самостійної зовнішньої політики і робить політичну інтеграцію питанням часу.

Втягуючи Україну в Митний союз і СЕП, російська влада реалізує кредо голови уряду РФ В. Путіна – відродження «великої Росії» – спадкоємиці традицій царської та радянської імперій. Відмінність путінської Росії від її попередниць лише в тому, що політика сучасної Росії щодо колишніх радянських республік ґрунтується на доктрині «ліберальної імперії», згідно з якою головні державні й приватні компанії Росії мають взяти на себе керівництво ключовими економічними об'єктами на території СНД, скуповуючи їхні активи. Природно, що ключова роль у цій моделі відводиться постачанню енергоносіїв в колишні радянські республіки. Зокрема, російський енергетичний гігант «Газпром» використовує збільшення ціни на газ як каральний захід для «неслухняних» сусідів.

Україна була покарана в цей спосіб за її прагнення європейської та євроатлантичної інтеграції

після «помаранчевої революції» 2004 р. Ще більше від російської економічної експансії постраждала Грузія, що відмовилася продати російському газовому монополісту газопровід, що з'єднує Росію та Вірменію через грузинську територію. У міру того як перспективи Грузії на вступ до НАТО зростали, російські дії ставали дедалі більш жорсткими. Етнічних грузинів, які живуть в Росії, зокрема й тих, хто є російськими громадянами, почали переслідувати. Щоб зміцнити політичний вплив в сепаратистських регіонах Грузії, РАО «Газпром» (читай, офіційний Кремль), не поставивши до відома керівництво Грузії, почав будувати газопровід, що безпосередньо з'єднує Росію та Південну Осетію. Хоча не було ніяких затримок із постачанням газу з Тбілісі до Цхинвалі, цей крок був потрібен Кремлю для забезпечення більш повної інтеграції Південної Осетії в економічну систему Росії. Нині економічний шантаж Росії своїх партнерів по СНД підпорядкований одній меті – перешкодити можливому залученню таких країн, як Україна, Грузія, Азербайджан, Молдова у будь-який формат інтеграційних відносин із ЄС, що не включає Росію.

Водночас, у взаєминах країн ЄС, членом якого прагне стати й Україна, немає й натяку на те, що ми називаємо економічним чи політичним шантажем. Понад те, жоден європейський політик, не говорячи про уряди країн – членів ЄС, не виступає за розбудову «єдиної Великої» Німеччини, Польщі, Франції тощо і не виношує, на відміну від російських, планів включити населення сусідньої держави до якогось наднароду. Головне полягає в тому, що на відміну від СНД, СЕП чи Митного союзу, в яких Росія «тримає» контрольний пакет голосів, в ЄС усі країни-учасниці наділені рівними правами.

Тож обираючи магістральний напрям свого розвитку, лідери держав СНД мають пам'ятати, що зовнішньополітична доктрина Росії щодо «близького зарубіжжя» є чіткою і незмінною: Росія вважає цей регіон сферою своїх життєвих інтересів і зберігає за собою право втручання у справи цих країн з метою «захисту інтересів російських громадян». Така собі своєрідна «доктрина Монро» або «доктрина Брежнєва» в сучасних умовах. Що це не марні слова, свідчить реальна російська політика в Придністров'ї, Абхазії, Південній Осетії та інших регіонах колишнього СРСР. За таких умов, перед Україною, іншими країнами Співдружності постає дилема: або увійти в систему політичного, економічного та військового панування Росії, відмовляючись від обстоювання власних національних інтересів, або проводити політику дистанціювання від останньої.

ПОСИЛАННЯ

¹ Эксперт. – 2003. – 24 марта.

² Бизнес. – 2003. – 7 апреля.

³ Ратифікація СЕП: західні оцінки //http://www.niss.gov.ua.

⁴ Там само.

Doroshko M.S. Customs Union and Single Economic Space as Russian geopolitical projects / Institute of International Relations, Kiev Taras Shevchenko University.

The article deals with geopolitical projects in Russia, the Customs Union and Single Economic Space. The question concerning participation of Ukraine in the Customs Union and Common Economic Space.

Key words: Ukraine, Russia, the CIS, Customs Union, Single Economic Space, Free Trade Zone.

Дорошко М.С. Таможенный союз и Единое экономическое пространство как российские геополитические проекты/ Институт международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

Статья посвящена исследованию геополитических проектов России, Таможенном союзе и Едином экономическом пространстве. Рассматривается вопрос Украины относительно участия в Таможенном союзе и ЕЭП.

Ключевые слова: Украина, Россия, СНГ, таможенный союз, единый экономический союз, зона свободной торговли.

Стаття надійшла до редколегії 06.04.2011

Прийнята до друку 01.06.2011